

286. Botkyrka kyrka, Svartlösa hd.

Pl. 141, 142, 194.

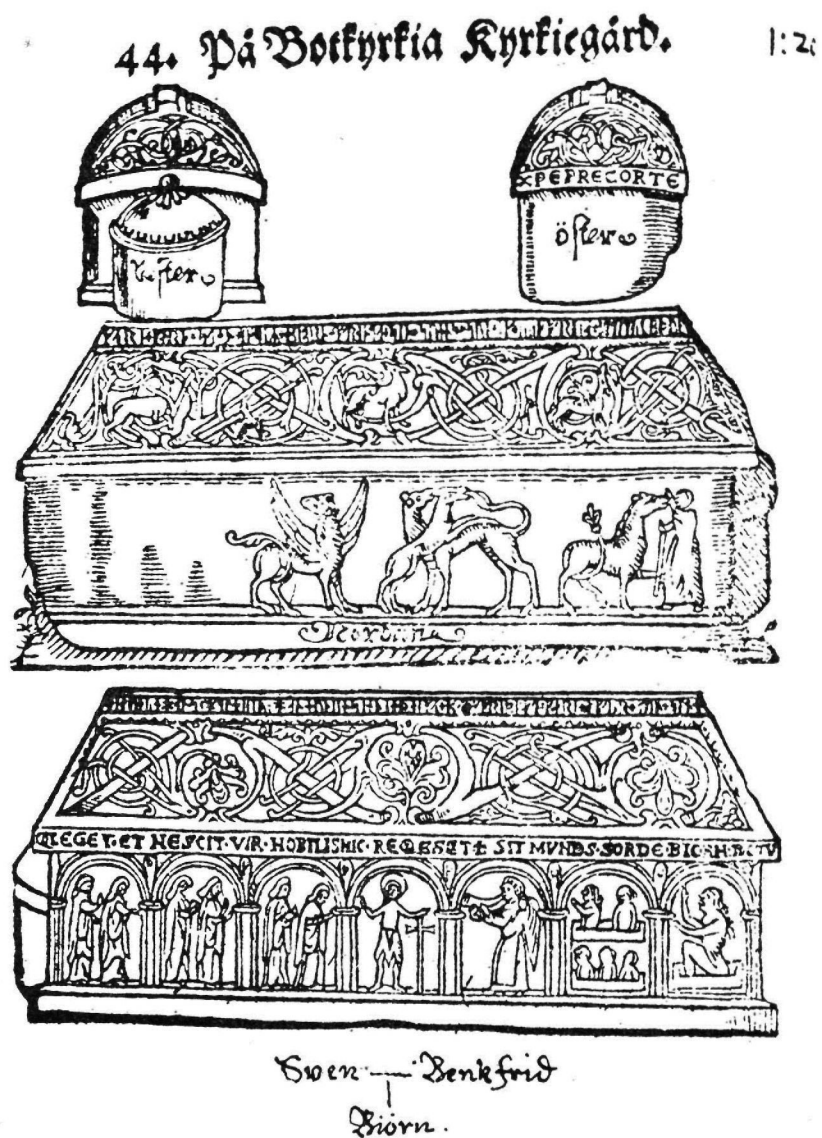
Litteratur: B 933, L 1629. J. Bureus, *Monumenta Sveogothica* (1624), n:r 44, F a 6 n:r 201, F a 5 s. 12, 13, F a 12 (»Sumlen») bl. 536 (*Svenska Landsmålen*, Bih. I, s. 214); O. Rudbeck, *Atlantica*, bd 3 (1698), s. 19, 269; J. Peringskiöld, *Monumenta Sudermanniae*; J. F. Peringskiöld, *Fragmentum Runico-Papisticum* (1721), Förordet, s. 7, 8; E. Benzeliuss, *Annotationes in Vastovii Vitis Aquilonia* (1708), s. 45; O. Celsius, *Svenska runstenar* I, s. 350; N. R. Brocman, *Sagan om Ingvar Widtfarne* (1762), s. 249 f.; J. G. Liljegren, *Runlära* (1832), s. 149; L. Wiede, *Griftvården vid Botkyrka* (hs i ATA); H. Indebetou, *Södermanlands minnen* I (1877), s. 214 f.; H. Hildebrand, i *ATS* 2, s. 364 f., *Från äldre tider* (1882), s. 17 f., *Den kyrkliga konsten under Sveriges medeltid* (2 uppl., 1907), s. 96 f., *Sveriges medeltid* 3, s. 422 f., *Medeltiden* (i: *Sveriges historia*, bd 2, 1905) s. 98; J. Roosval i: *Svensk konsthistoria* (1913), s. 16, *Die Steinmeister Gotlands* (1918), s. 130 f.; N. Lithberg i *Fornvännen* 1915, s. 156; C. R. af Ugglas, *Gotlands medeltida träskulptur* (1915), s. 76, 79, 89; A. Lindblom i: *Statens historiska museum, Vägledning i medeltidsavdelningen* (1922), s. 83 f.; E. Brate, *Sveriges runinskrifter* (1922), s. 88 f.; E. Floderus i *Fornvännen* 1927, s. 263 f.

Äldre avbildningar: Av vikt för runinskriften äro endast de båda träsnitten hos Bureus a. a. och J. Peringskiöld a. a.

Gravvård av ett massivt stenblock, i sina grunddrag antydande en kyrkobyggnad med spetsigt sadeltak och med absid vid ena kortändan. Såväl sidor som tak äro försedda med rik skulptur i romansk stil. Taket är prytt med slingor och bladornament; på ena sidan äro bland dessa ornament instuckna djurbilder. På vårdens framsida är det nedre, lodräta fältet — kyrkans vägg — indelat i sju fält, skilda åt genom rundbågiga arkader. I mitten står Kristus, världsdomaren. I fältet närmast t. h. om honom en ängel, blåsande i basun. I de båda yttre fälten t. h. ses de döda resa sig ur sina gravar. I de tre vänstra fälten skrida gestalter med ödmjukt böjda huvuden fram till domaren. Baksidan är endast delvis utfylld med skulptur; här finnas i högrelief fyra djur och en människogestalt.

Takets sluttande sidor begränsas nedåt av en lodrät kant. På denna är utefter framsidan och h. smalsidan en latinsk inskrift anbragt med sirliga majuskler. Över sadeltaket finnes en takkamm av omkring 3 cm. höjd. På denna är, utefter såväl framsidan som baksidan, en runinskrift inristad.

Överdelen, med sin utskjutande överkant, liknar ett lock. Men monumentet är dock icke en sarkofag, utan, som nämnt, en massiv sten, avsedd att stå över en grav. Den har ursprungligen funnits på kyrkogården i Botkyrka. Bureus anmärker, att framsidan var vänd mot söder och sålunda kortändan med absid mot väster. År 1816 fördes gravvården till Stockholm och införlivades med det kungliga museet på Slottet. Härom finnes i ett inventeringsprotokoll från Botkyrka 1830 (ATA) följande anteckning: »Det äldsta här befintliga Griftminne var ett *Granit Monument* i form af Likkista, som, efter föregången skriftlig anmälan hos Församlingens Pastor

Sö 286. Botkyrka.

Efter träsnitt i Joh. Bureus, *Monumenta Sveogothica* (F a 10: 1), 1624.

af Öfverkammarherren m. m. Friherre Stjerneld, öfverlemnades till Konungens Museum d. 15 Mars 1816, emot munteligt löfte af bemälte Herre om en Messhake till Botkyrka. Denna Messhake har ännu uteblifvit.» År 1865 överlämnades monumentet till Statens Historiska Museum, i vars medeltidsavdelning det nu har sin plats (inv.-n:r 3481).

Längd 1,68 m., bredd 0,50 m., höjd till takfoten 0,34 m., till takkammens överkant 0,54 m. Skulpturen är jämförelsevis väl bevarad, men monumentets kanter ha överallt skadats genom vittring och nötning. Svårast utsatt har givetvis takkammen varit. Runinskriften är svårt skadad, särskilt utåt kanterna. På h. sidan, framifrån sett, är kammen på ett par decimeters längd nednött eller avslagen till hälften eller mera. Denna skada har drabbat några runor i inskriftens början. Av äldre avbildningar att döma var inskriften något bättre bevarad på 1600-talet är nu.

Den latinska inskriften. utgör två rimpar och lyder:

+ Qi · LEGET · ET · NESCIT ·

VIR · NOBILIS · HIC · REQIESCIT · †

SIT MVVDVS · SORDE ·

BIORN : DiC TV XPe PRE[C]OR TE †

D. v. s. »Den som läser och är okunnig [må veta, att] en ädel man vilar här. Jag beder dig, Kristus, att du må säga: 'Han, Björn, må vara ren från [syndens] orenhet'.»

Runinskriften (med det inom [] supplerat efter Bureus och Peringskiöld):

1. På baksidan:

[k]ar[⁵l+] [k]æ[r]p[¹⁰i] o stin + if[¹⁵t]ir + biorn + fren[t]a + sæn + su[³⁵en]s + sun + -k + [be]n[k]fri[⁴⁵pa+] i ha[im]a[r]bu[⁶⁰] +

2. På framsidan:

---u[⁶⁵bu] + hans + har + [lik]r[⁷⁵] + han + ynti + s[t]eni + pei[m]i + bankfripi a[t] + [k]ar-h---[¹¹⁵r+su]n sin +

Karl gærði sten æftir Biorn, frænda senn, Svens sun ok Bænkfridar i Hamarby, ... hans. Her liggð hann undir steni þem[a]. Bænkfrid[ð]r at ... sun sinn.

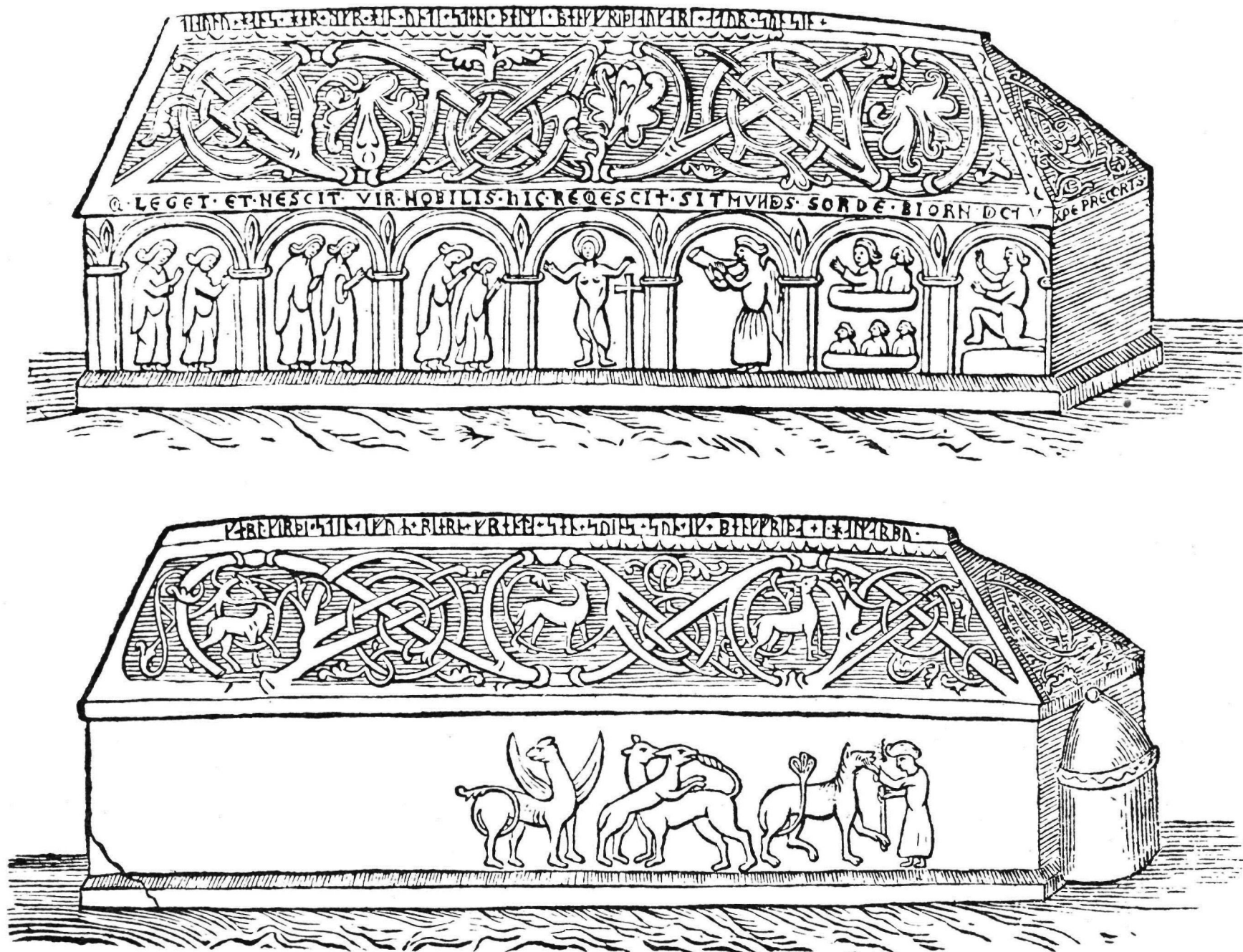
»Karl gjorde stenen efter Björn, sin frände, Svens och Bänkfrids son i Hammarby, hans ... Här ligger han under denna sten. Bänkfrid ... sin son.»

Inskriften börjar (på baksidan) icke längst ut i kanten utan ett stycke in från takkammens v. hörn. På motsatta sidan slutar den ännu längre från h. ytterkanten. Ett stycke av takkammen har sålunda alltid saknat inskrift. Måhända tyder detta på att stenen på detta ställe var skadad eller mindre lämpad för ristning, redan då runorna höggos in. Däremot går inskriften på baksidan åt h. ända ut till takkammens ända och fortsätter på motsatta sidan på motsvarande sätt längst ut till v. Detta har icke iakttagits på Bureus' teckning, som annars är så värdefull genom sin ålder. Inskriften är här på båda sidor jämnt fördelad utefter takkammens hela längd. Säkerligen har monumentet upptill på Bureus' tid icke varit så väl bevarat, som teckningen synes giva vid handen.

Peringskiöld har i *Monumenta Sudermannicæ* två osignerade träsnitt, som återgiva monumentets båda långsidor. Av någon anledning har endast det ena, av baksidan, blivit reproducerat i *Bautil*, och där felaktigt under Husaby, Västergötland (»N:o 933. I Husby Kyrka»).

Till läsningen; 2—3 ar äro fullt tydliga; 1 k, varav nu endast en del av hst är i behåll, finnes både hos Bureus och Peringskiöld. 6 æ är tydligt hos Bureus; Peringskiöld har i. 12 i är djupt hugget och tydligt, men intet spår finnes av prick; Bureus har dock e. 14 i är ostunget, även hos Bureus och Peringskiöld. 21 o är tydligt; Peringskiöld har felaktigt e. 26 e är säkert

stunget (även hos Bureus och Peringskiöld). 28 **t** har hos Peringskiöld bst på båda sidor av hst; hos Bureus endast t. v. 29 **a** tydligt; även Bureus, Peringskiöld (L.: **frenti**). 31 **æ** har en tydlig bst som snett skär hst.; måste uppfattas som **æ**, icke som **e**. Bureus har **i**, Peringskiöld **e**. 35 **e**; övre delen av runan borta, intet spår finnes av prick; Bureus **e**, Peringskiöld **i**. I 36 **n** finns

Sö 286. Botkyrka.

Efter träsnitt i J. Peringskiölds Monumenta Sudermanniae.

större delen av hst i behåll, men intet spår av bst; Bureus och Peringskiöld **n**. 41 **o**: intet säkert spår av bst; även Bureus och Peringskiöld ha **i**. Av 43—44 **be** finnes endast nedersta delen av hst (jämte möjligen en liten rest av bst i **b**); likaså hos Bureus; Peringskiöld har tydligt **be** (L.: **ba**). Av 45 **n** finnes nedre delen av hst och en del av bst i behåll. I 47 **f** är övre bst borta. Av 50 **p** finnes endast nedre hälften av hst, av 51 **a** intet (Bureus **-a**, Peringskiöld **pa**). Därefter följer hos Bureus och Peringskiöld ett tydligt +; nu borta. Om det varit lika stort som flertalet skiljetecken i inskriften och om därtill 50 **p** haft samma utseende som 8 **p**, kan utrymmet mellan 49 **i** och 52 **i** väl fyllas av de tre tecknen **pa** +, utan att man behöver antaga, att ett **n** har funnits. 52—55 **ihai** tydligt, av 56 **m** finns utom hst h. bst i behåll, 57 **a** tydligt. Av 58 och 59 är övre delen borta, men 58 måste ha varit **r** (eller **u**), 59 **b** (nedre bst kan spåras).

Av 60 **u** finnes endast hst i behåll. Bureus: **i -aimarbbu** (troligen har, på grund av tvekan huruvida näst sista runan var **b** eller **þ**, båda runorna blivit tecknade), Peringskiöld: **i haimarbu**. — Framsidans första säkra runor äro 65—66 **bu**; 64 är **u** eller **r**, sannolikt det förra. Framför denna runa synas rester av tre huvudstavar (den första kan ha varit ett **+**). Bureus **äiäueu**, Peringskiöld **tienu** (L.: **tiaunu**). Efter 66 **u** ett tecken, som avgjort mest liknar **e**, med ett kort tvärstreck; torde kunna uppfattas som skiljetecken **+** (Bureus **e**, Peringskiöld **+**). 72 **a** är ofrånkomligt; bst endast på v. sidan av hst, väl bevarad; Bureus otydlig, Peringskiöld **e**. 73 och 77 skadade men säkert **r**. Av 74—76 endast hst i behåll; 74 och 76 ha tydligen haft hst upptill, och läsningen 74—77 **likr** är därför sannolik. Bureus otydlig, Peringskiöld **likr**. 81 **y** med tämligen tydlig prick (Bureus, Peringskiöld **u**). 87 och 91 **e** ha kort tvärstreck, tydligt stungna (likaså Bureus, Peringskiöld). 94 saknar bst, men sådana torde ha funnits, då avståndet är stort till omgivande runor; Bureus **m(?)**, Peringskiöld **m**. 94 har ingen säker bst.; Bureus **a**, Peringskiöld **i**. 96 **a** tydligt; Bureus här otydlig, Peringskiöld **e**. 103 **i**: några bst kunna ej spåras; även Bureus och Peringskiöld ha **i**. 104 **a** tydligt; övre delen av följande runa borta; Bureus **at**. Därefter ett kort lodrätt streck, sannolikt rest av ett **+**. Peringskiöld uppfattar det som bst i ett **u** och läser 104—106 **auk**, vilket förefaller omöjligt. Av 106 finns nu endast nedre delen av hst kvar; Bureus och Peringskiöld ha **k**. 107 **a** tydligt; även 108 **r** torde kunna anses säkert. Av följande runa finnes endast nedre delen av en hst. Bureus och Peringskiöld 106—109 **kari**. 110 **h** torde vara säkert; de v. bst. äro bevarade. Därefter är ett stycke av den ristade ytan med 5 å 6 runor fullständigt förstört. Fullt säkra äro endast 118—121 **n sin** +; närmast framför 118 **n** synes ha funnits ett **u**. 110—121 hos Bureus **+ af-r + -un + sin +**, hos Peringskiöld **+ atur + sun sin +**.

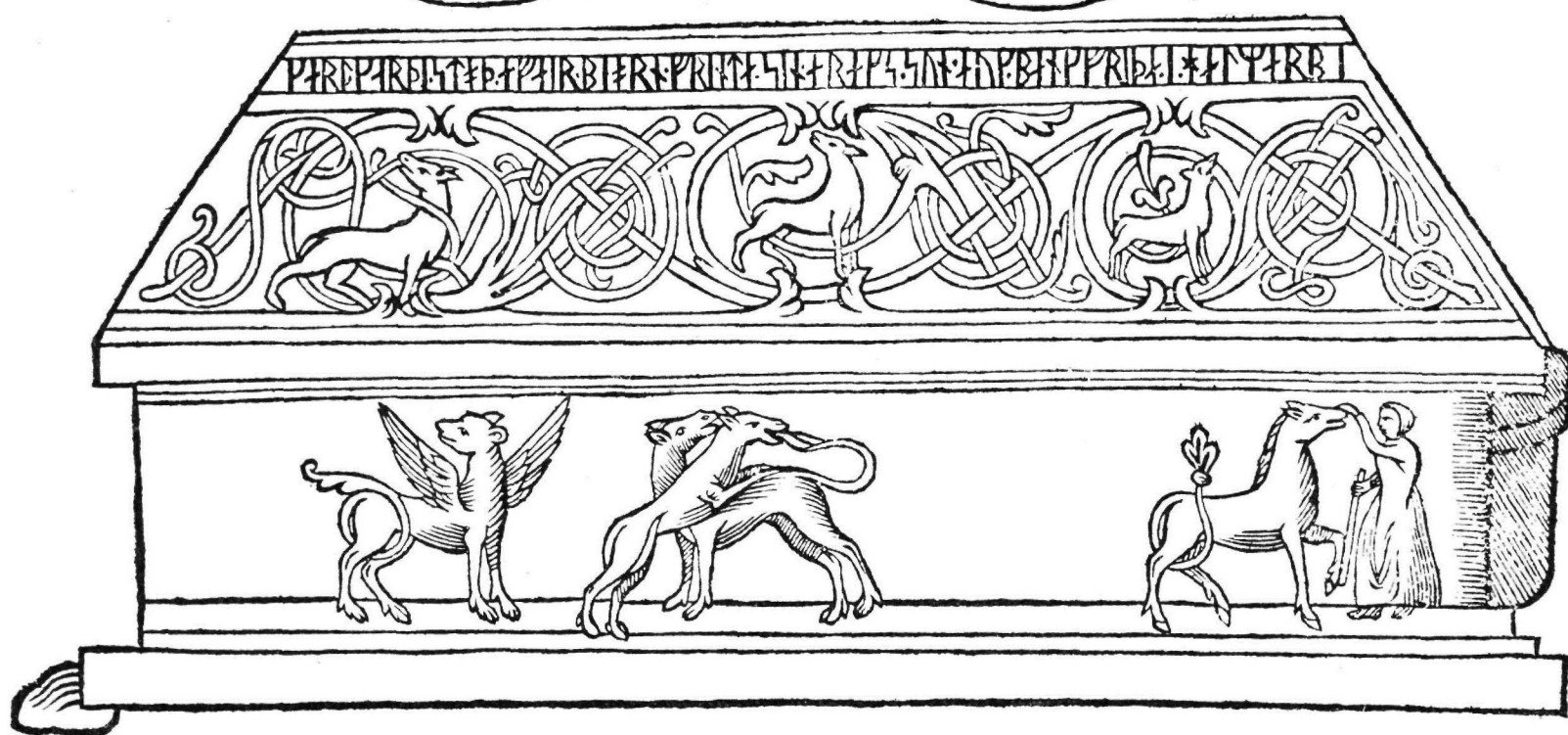
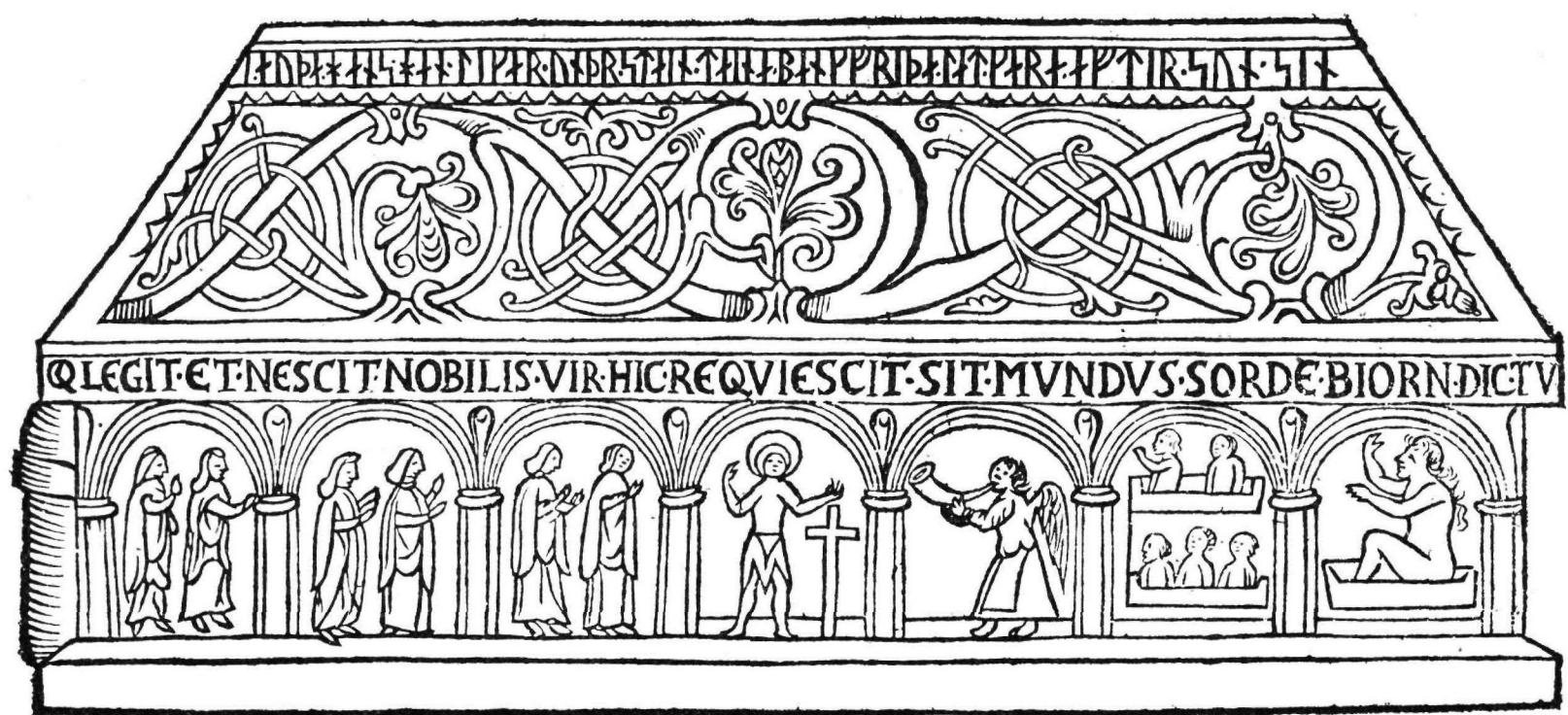
Brate har följande avvikande läsningar: 24—32 **franta + sen**, 41—42 **ak**, 81—84 **unti**, 85—94 **stene + þeime**, 104—121 **at + kæra + tuþan(?) uin sin**. Han supplerar 61—66 till **[sti]ubu**; detta synes väl förenligt med de bevarade runresterna. — Brate tolkar inskriften på följande sätt: »Karl gjorde stenen efter Björn, sin frände, son till Sven och Bänkfrid i Hammarby, hans styvmoder. Här ligger han under denna sten, att för Bänkfrid klaga över sin döde vän.» Den döde Björn var son av Sven och Bänkfrid. Efter Svens död har Bänkfrid, menar Brate, gift om sig med en onämnd man, som i ett föregående gifte hade sonen Karl. Innebörden i sista satsen säges vara, att »Karl genom minnesvården för sin styvmoder betygar sin sorg över sin vän, hennes son Björns död.»

Det förefaller sannolikt, att åtskilligt av det som finnes på de äldre teckningarna (särskilt den hos Peringskiöld) utöver vad som nu kan läsas på stenen, grundar sig på antaganden, icke på direkta iakttagelser. Troligen var ristningen redan på 1600-talet i stort sett lika defekt som nu. Man måste därför förfara med stor försiktighet, då man använder dessa teckningar som hjälp vid ett försök att rekonstruera den ursprungliga texten.

Namnen **karl** och **i haimarbu** torde kunna anses som fullt säkra. Däremot kan det tyvärr icke fastställas, vad som har stått i början och i slutet på stenens framsida. Egendomligt är, att det i inskriften säges, att »Karl gjorde stenen», ehuru detta knappast kan vara bokstavligen sant. Det är endast ett intressant vittnesbörd om den traditionella formelns betydelse. Gravvården är utförd utomlands eller åtminstone av en utländsk stenmästare¹, och det enda Karl har kunnat göra är att han har inristat, eller låtit inrista, runorna. »Gjorde» har måhända här innebörden av »lät göra.»

Beträffande runornas former må anmärkas, att runorna **a**, **o**, **n** och **t** ha bistavar endast på ena sidan av huvudstaven, såsom i Rök-runraden. Två gånger förekommer ett **†**, säkerligen avseende ljudvärdet **æ**. Anmärkningsvärt är bruket av **a**-runan i **har** 'här'. **sæn** 'sin' växlar med

¹ Det förra blir sannolikast, om den ovan uttalade förmodan är riktig, att takkammen har varit skadad på ena sidan redan vid runornas inristande.

Sö 286. Botkyrka.

Efter träsnitt i O. Rudbeck, Atlantica, bd 3 (1698).

sin, **benkfrip-** med **bankfrip-**. Stungna **e-** och **y-**runor förekomma: **e** 26, 35, 44, 87, 91, **y** 81, men även **i** som tecken för *e*, *æ*: **stin**, **iftir**. Däremot saknas stunget **d**: **frenta**, **ynti**. Diftongerna äro kontraherade i **stin**, **suens**, **steni**, men tecknas digrafiskt i **peimi**. Egendomlig är formen **haimarbu**, där **i** väl måste betraktas som en felristning.

Olof Rudbeck antog, att den praktfulla gravvården måste vara minnesmärke över en vikingakonung. Han fann stöd för detta antagande i figurerna på stenens baksida. »Hafwer och rätteligen Södermanland med dessa *Lestrykarna* fått till Wapn en Grip med wingar och kloor som är altid en Bild af Siöröfware. Som och står på K. Biörns Grafsteen, den och är i Södermanland wid Botekyrkia, emedan han, för än han Christen wardt, ett stort Siöröfwerij brukade.»

Det uppges emellertid redan i *Ransakningarna*, att gravvården är »lagder Fundatori Templi til åminnelse.» Det är visserligen möjligt, att denna uppgift återgår på Bureus' läsning av runinskriften och en lärd kombination med Botvidslegenden. Men uteslutet är ingalunda, att den kan grunda sig på en lokal tradition om den givetvis i alla tider med intresse uppmärksamade stenens ursprung och mening. Kombinationen av gravmonument och legend har i varje fall gjorts, i opposition mot Rudbeck, av såväl Peringskiöld som Benzelius.

Botvidslegenden är från medeltiden känd endast i latinsk version. Denna är bevarad genom en avskrift av Örnhjelm från en sedermera förlorad 1300-talshandskrift¹. När den är författad, torde icke kunna fastställas. Den användes av ärkebiskop Birger Gregersson († 1383) för lekterna i hans officium över Botvid.² Troligen har också Birgitta från legenden hämtat sin kännedom om helgonet, som hon kallar »sanctus vir terræ Sveciæ» (*Rev. extrav.*, kap. 72). Sannolikt har den blivit författad i förra hälften av 1300-t., sålunda ungefär 200 år efter den tid då Botvid har levat. Ett vittnesbörd om Botvid-kulten i Botkyrka från 1300-talets början är Södermannalagens bestämmelse (Kk 21): *Bryter man friþ i Strængenæsi vm Pæters messu eller sancta Botwiþa dagh at Botwiþa kirkiu eller vm Æskils messu i Æskilstunum . . . böte kunungi XX marker oc biscupi XX marker firi friþbrutit. S:t Botvids dag var den 28 juli.*

Legendan uppger, att den har kommit till »rogatu Fratrum, qui eiusdem Sancti ecclesiæ deserviunt», och den vill återge »ea quæ mihi a Fratribus sæpissime fideliter relata sunt, fideli ac veraci narratione.» Legendan återger sålunda en lokal tradition, och denna kan givetvis i detta fall vara mycket pålitlig i sina uppgifter.

Visserligen är Botvidslegenden starkt präglad av den kyrkliga tendensen. I ivern att framställa helgonet som en trosmartyr, en kristendomens apostel i Sverige, göres bakgrunden för hans framträdande mörkare än den i verkligheten torde ha varit. Det är säkerligen vilseledande, då Södermanland framställles såsom ett ännu hedniskt land³. Botvid själv var, säges det, ursprungligen en hedning, född av hedniska föräldrar, och först under en handelsresa till England blev han bekant med den kristna tron och omvänd. Detta kan icke vara riktigt. Däremot tala avgörande de över hela landskapet spridda runstenarna från 1000-talet, liksom i viss mån även Björns gravvård; den kan knappast tänkas vara utförd för en nyomvänd. Också enligt legenden kom Botvid icke att lida en martyrdöd i vanlig mening, han dödades icke av en för fädernas tro nitälskande hedning utan av en slav som han hade friköpt — på ett för mänsklig medkänsla upprörande sätt belönad med otack för en god gärning. Som alla legender är givetvis Botvidslegenden smyckad med mirakler: martyrens döda kropp undergick ej förvandling, en klar källa sprang upp

¹ Tryckt i *Scriptores Rerum Svecicarum* 2:1 (1828), s. 377 f.

² Tryckt i *Breviarium Strengnense* (1495) och i *Scriptores Rerum Svecicarum* 2:1 (1828), s. 383 f. Översättning i *Legender från Sveriges medeltid* (1917) 2, s. 254 f.

³ »Circumquaque etenim per totam fere Sveciam paganismus tunc erat, præter in paucis Christianis, qui adhuc tunc temporis præ timore latitabant.» S:t Botvids martyrdöd säges ha skett, därför att det behagade Gud att göra slut på svenskarnas villfarelse och omvända dem till kristendomen. »Et ita factum est, ut omnes luci et delubra succissa sunt et confracta.»

på den plats där han göt sitt blod, underverk skedde vid hans grav och varje gång hans kvarlevor flyttades o. s. v.

Men även om sålunda miljöskildringen i legenden är tendentiös¹ och skildringen är utförd efter helgonbiografiens vanliga schablon, finnes ingen anledning att betvivla de många faktiska uppgifter, som finnas i legenden. Utan grund har Botvids helgonrykte icke varit. Säkerligen har han varit en inom sin bygd framstående man, allmänt aktad för sin fromhet. Härom vittnar framför allt det förhållandet, att den kyrka, som kort tid efter hans död invigdes till hans minne, fick namn efter honom, den kallades icke Hammarby kyrka utan Botvids kyrka och har bevarat detta namn tiderna igenom.

Legendan berättar nu, att Botvids broder Björn (Berno) på deras fädernegård (in patrimonio ipsorum) lät uppföra en kyrka av trä, helgad åt broderns minne. Den invigdes år 1129 av biskoparna Henrik i Uppsala och Gerder i Strängnäs. Biskoparnas namn torde, såsom H. Hildebrand har framhållit, vara tillförlitliga, liksom också årtalet. Förmodligen har legenden i detta avseende kunnat stödja sig på samtida skrivna dokument. Biskop Henriks residens torde dock ha varit Sigtuna, och sannolikt är han identisk med den biskop Henrik, som omkom i slaget vid Fotevik 1134. Träkyrkan ersattes sedermera av en stenkyrka, som invigdes år 1176 av Uppsala förste ärkebiskop Stefan och biskop Vilhelm i Strängnäs. Säkerligen har Björn också i samband med kyrkobygget av fädernearvet skänkt jord till prästgård. Prästgården i Botkyrka heter ännu i dag Hammarby.² Men Hammarby var enligt runinskriften fädernegården för den Björn, till vars minne Botkyrka-vården är utförd.

Allt talar sålunda för att legendens Björn, Botvids broder, som byggde kyrka på deras fädernegård, är identisk med gravmonumentets Björn, vir nobilis, son av Sven och Bänkfrid i Hammarby.

När Björn dog, veta vi icke. Men sannolikt har det icke skett lång tid efter kyrkans invigning. Den minnesvård, som hans frände Karl då ägnar honom, har säkerligen blivit utförd vid mitten av 1100-talet. Härmed stämmer väl den tidsbestämning, som man på stilhistoriska grunder skulle vilja ge åt gravmonumentet.

På det svenska fastlandet är Botkyrka-monumentet ett i sitt slag ensamstående, märkligt konstverk. Sina närmaste fränder har det, såsom Roosval har visat, i ett par gottländska arbeten från 1100-talet: ett fragmentariskt bevarat gravmonument från Ekeby och en dopfunt från Barlingbo. Alla tre visa, såväl i ornamentik som figurframställning, tydligt samband med en engelsk skola. Emellertid är Botkyrka-gravvården huggen i en sandsten, som sporadiskt förekommer i Mälardalen. Det kan sålunda icke vara något tvivel om att den har blivit utförd här, men av en inkallad, sannolikt gottländsk konstnär. Här ha också såväl runinskriften som den latinska inskriften inristats.

Hans Hildebrand har framhållit, att Björn icke gärna kan ha nått någon synnerligen hög ålder, »då den å vårdens takkamm anbragta runinskriften förmåler, att vården blifvit gjord på föranstaltande af hans moder Bankfrid». Björn bör år 1129, då han bygger kyrkan, ha varit en man på minst omkring 25 år. Hans — och Botvids — moder måste vid samma tid ha nått minst 45 års ålder. Man kan knappast räkna med att hon senare än omkring 1050 har levat och deltagit i åtgärderna för en minnesvård över sonen. Tyvärr är emellertid senare delen av inskriften så svårt skadad, att den läsning, som anföres av Liljegren och varpå Hildebrand bygger, icke kan sägas vara absolut viss.

¹ Det är samma tendens som gör 1000-talets viktigaste litterära källa för Nordens historia, Adam av Bremen, så otillförlitlig, just då det gäller skildringen av det religiösa tillståndet i vårt land.

² Av detta ortnamn känner jag endast ett medeltida belägg: *pædher i hamarby* 7/11 1433.